XVII-XVIII ƏСРЛƏРДƏ АЗƏРБАЈЧАН ƏДƏБИ БИБЛИОГРАФИК ГАЈНАГЛАРЫ ҺАГГЫНДА

Əшрəф ХƏЛƏФОВ,

педагожи елмлəр намизəди, досент

Азəрбајчанда ше'р вə сəнəтин, əдəби мүһитин фəалијјəти нəтичəсиндə тезкирəчиликлə јанашы бəјазчылыг да давам етдирилир. Доғрудур, тəзкирəлəрдəн фəргли олараг, бəјазларда ше'рин мəзмуну, тəһлили һаггында мə'лумат верилмəсə дə, əдəби просесин јөнүмүнүн өјрəнилмəсини мүəјјəнлəшдирмəк бахымындан о, хүсуси мараг доғурурду. Бəјазын гурулушуна көлдикдə ораја мүхтəлиф ше'р формалары - мүхəммəс, гит'ə, рүбаи вə с. дахил едилсə дə, əсасəн гəзəллəрдəн ибарəт иди. Бурада фарс шаирлəри илə јанашы Азəрбајчан шаирлəринин гəзəллəри дə верилирди - мəнзум əсəрлəрдəн, мəктублардан парчалар да варды. Бəјазлар да тəзкирəлəр кими шаирлəрин ирсинин өјрəнилмəси, араштдырылмасы, ше'р марагларына чатдырылмасы, хəттатлыг сəнəтинин инкишаф етдирилмəси бахымындан да чох əһəмијјəтли гајнаг һесаб олунурду. Архив сəнəдлəринин (шəһадəтнамə вə мəктубларын сурəтинин) верилмəси, ше'р вə нəср һиссəлəринин тəгдим едилмəси, лəтифəлəр, ашиг-мə'шуг вə мəктублашма нүмунəлəри буну сүбут едир (мəсəлəн, Фүзулинин "Сəһһəт вə Мəрəз" əсəри верилмишдир). Бəдии əсəрлəрин тəгдим едилмəсинə үстүнлүк верилсə дə, шаирлəрин һəјат вə јарадычылығы һаггында библиографик мə'луматын верилмəси əн'əнəси бəјазларда да гисмəн давам етдирилмишдир. Тəзкирəлəрин тамамилə библиографик гајнагларын вəзифəсини јеринə јетирмəјə јөнəлдилмəси нəтичəсиндə онлар бəјаз вə чүнклəрдəн кетдикчə фəрглəнир. Тəзкирəлəрин фарс дилиндə тəртиб едилмəси мејли үстүнлүк тəшкил едир. Бу дөврдə тəзкирəлəр сај е'тибарилə чох аз, өзү дə əсасəн вəтəндəн узаг гəриб өлкəлəрдə јаранырды. Белə тəзкирəчилəрдəн Əлигулухан Валеһ Дағыстанлыны (1712-1756), Лүтфəли Бəј Азəри (1722-1770), Мирзə Əбү Талиб Ханы (1751-1806) гејд етмəк олар.

Əлигулухан Валеһ Дағыстанлынын әчдады Алхас Мирзə Шаһ

Сәфи дөврүндә Ирәванын бәјләрбәји олмушдур. Алхас Мирзәнин Фәтәли хан вә Меһрәли хан адлы ики оғлу олмушдур. Меһрәли ханын 4 оғлундан ән кичији Мәһәммәдәли хан иди ки, о да Валеһин атасыдыр. Мәһәммәдәли хан да вахтилә Ирәван бәјләрбәјиси олмушдур. О, 1715-чи илдә вәфат етмишдир.

Әлигулухан Валеһ 1712-чи илә Исфаһанда дүнјаја көз ачмышдыр. 1721/22-чи илдә Маһмуд Хан Әфган Гәндәһардан кәләрәк Исфаһаны мүһасирәјә алмыш вә 1722/23-чү илдә ону зәбт етмишдир. Валеһин вәзифәдә олан гоһумлары вә дикәр ә'јанлар тәһлүкәли вәзијјәтә дүшүрләр. Сәфәви Султан Һүсејн оғлу Тәһмасиби Исфаһандан Азәрбајчана көндәрмишди. Өзү дә Гәзвиндә һаким иди.

"Зәнанеји-Амирә" тәзкирәсинин мүәллифи Азад Һүсејн Белкирами илә Валеһ 1734-чү илдә Лаһурда көрүшмүшләр (1). Азад Һүсејн јазыр ки, бичарә Әлигулу хан севкилисинин һәсрәтиндән вә Надир шаһын зүлмүндән горхараг Һиндистана чыхыб кетмиш, орада "Ријазүш-шүара" ("Шаирләр бағчасы") адлы тәзкирәсини јазыб битирмишдир (2). О, 1756-чы илдә Шаһ Чаһанабад шәһәриндә вәфат етмишдир.

Валеһ бәдии јарадычылыгла мәшғул олмушдур. Онун 249 гәзәлдән ибарәт 308 сәһифәлик ше'рләр топлусу әлјазмасы һалында Әфганыстанда шәхси китабханада сахланылыр. Кәләчәк нәсилләрә Азәрбајчан вә фарс дилләриндә 4 мин бејтлик "Диван" јадикар гојмушдур. Һәр ики дилдә көзәл рүбаиләр јазмышдыр. Онун "Диваны"нын олмасы факты бүтүн мә'лум каталогларда көстәрилмишдир. Лакин бу "Диван"ын нечәнчи илдә тамамланмасы һаггында һеч бир мә'лумат Азәрбајчан әдәби елминә бәлли олмамышдыр. Шәрг факүлтәсини гуртармыш Низами Чәлил адлы бир нәфәр 1985-1988-чи илләрдә Әфганыстанда оларкән Пәрвин Ханым Сина илә көрүшмүш вә онун Валеһ Дағыстанлы һаггында билдикләриндән бәһрәләнмишдир. Пәрвин Ханымын ахтарыш вә араштырмалары нәтичәсиндә "Диван"ын 1744-чү илдә јазылмасы мә'лум олмушдур. Чох тәәссүфләр ки, китабхана саһиби ағаји Пәрвәнтанини тапыб бу надир нүсхәнин сурәтини чыхармаг Низами Чәлилә һеч чүр мүјәссәр олмамышдыр.

Валеһин бәдии јарадычылығындан мә'лум олур ки, о, бүтүн ше'рләри 35 јашына гәдәр тамамламышдыр. Бу исә онун түкәнмәз енержијә малик, јорулмаз бир шәхсијјәт олдуғуну көстәрир. Тәзкирәсинин сонунда Азәрбајчан вә фарс дилләриндә јахдығы гәзәл вә рүбаиләр "Елм" гәзетиндә чап едилмишдир. Шаирин ше'р дили рәван, сәлис вә охунаглыдыр. Диванын Иран вә Пакистан нүсхәләринин микрофилмләрини әлдә етмәјә наил олмаг араштырычылар үчүн хејирхаһ бир иш оларды.

О, бәдии јарадычылыгла мәшғул олса да шаирликдән чох тәзкирәчи-библиограф кими танынмышдыр. 44 иллик өмрүнүн 24 илини тәзкирәнин јаранмасына сәрф етмишдир. Тәзкирәнин киришиндә өзүнүн Сәфәвиләр сүлаләсиндән олмасыны фәхрлә гејд едир. Тәзкирә 1744-чү илдә тамамланмышдыр. Тәзкирәнин сурәти 1748-чи илдә чыхарылмышдыр (6).

Азәрбајчан Елмләр Академијасы Әлјазмалар Институту тәрәфиндән "Ријазүш-шүәра" тәзкирәсинин Һиндистанда сахланмыш дөрд әлјазма нүсхәсинин микрофилми алынмышдыр. Микрофилмләрдән алынмыш фотосурәтләрлә танышлыгдан сонра тәзкирәдә 2537 шаир һаггында мә'лумат верилдијини дәгигләшдирдик. Тәзкирә Валеһин сәләфләри вә хәләфләринин јарадычылығына һәср едилмишдир. Тәзкирә мүәллифләрин әлифба сырасы илә тәртиб олунмушдур. Әлифба рөвзәләрә бөлүнмүшдүр. Мәсәлән, рөвзеји-Әлиф. Бурада Әлифлә башлајан адлар верилир. Рөвзеји-Та, рөвзеји-За вә с. Тәзкирәдә әсасән Һиндистанда јашајан, фарс, түрк дилләриндә јазан, хүсусилә ора көчүб кедән шаирләр һаггында библиографик мә'лумат өз әксини тапыр. Ејни заманда Азәрбајчанда, Исфаһанда, Ширазда, Астарабадда, Сәмәргәнддә, Бухарада јашајан шаирләрдән дә бәһс олунур.

Әлигулухан Валеһин јарадычылығы һаггында мүкәммәл мә'лумат алмаг мүмкүн дејилдир. О, узун мүддәт Азәрбајчан әдәбијјатшүнасларынын диггәтиндән кәнарда галмышдыр. Валеһ Дағыстанлы һаггында бу күнәдәк ајрыча тәдгигат иши апарылмамышдыр.

Көрүндүјү кими, Валеһ С.Б.Садигинин, Л.Б.Азәрин мүасири олмушдур. Әкәр Л.Б.Азәр әсасән азәрбајчанлы шаир вә сәнәткарлары өн плана чәкирсә, јә'ни дијаршүнаслыг әдәби библиографик гајнағы верирсә, Әлигулу Хан Валеһ исә башга јерләрдә, хүсусилә Һиндистанда јашајыб-јарадан сәнәткарлар һаггында мә'лумат вермәји гаршысына мәгсәд гојмушдур. Тәзкирәдә 16 Азәрбајчан шаири һаггында мә'лумат верилир.

Икинчи тәзкирәчи **Лүтфәли Бәј Азәр Бәјдилинин** (1722 (1711) - 1780) атасы Ағахан да Бәјдили нәслиндәндир. Бу нәслин узун вә мараглы тарихи вар. Исфаһанлы мәшһур Имамүдөвлә Мәһәммәд Мөмүнханын оғлудур. Азәрин ана тәрәфи дә Бәјдилиләр нәслиндәндир. Әфганлы Мир Вејсин оғлу Мир Мәһәммәд Гәличи Султан Һүсејни тахтдан салдыгдан (1712) сонра Азәрин аиләси Гума көчүр. О заман Азәр ики јашында олмушдур. Онун аиләси 14 ил Гумда јашамалы олмушдур. О, күбар аиләләринә мәхсус мәдрәсәдә тә'лим-тәрбијә көрмүшдүр.

Азәрбајчан халгынын зәнкин, мә'налы вә долғун халг әдәбијјаты Азәр үчүн илк билик мәнбәји олмуш, онун дүнјакөрүшүнүн вә бәдии јарадычылығынын формалашмасына күчлү тә'сир көстәрмишдир. Шаир вә тәзкирәчи-библиограф өз гејдләриндә мүталиәни чох севдијини билдирмиш вә она лазым олан әлјазма әсәр-

ләрини тапыб мүталиә едә билмәдијиндән шикајәтләнмишдир.

Надир шаһ һакимијјәт башына кәлдикдән сонра Азәрин аиләси Гумдан Шираза, ики ил сонра Исфаһана көчүр. Әввәлки имтијазлардан истифадә едирләр. Атасы Ағахан Ширван вә башга вилајәтләрин һакими олмушдур.

17 јашында икән Азәр әмиси илә бирликдә сәјаһәтә чыхыр. Ираг-Әрәби, Шамы кәзәрәк Мәккәјә јола дүшүр. Мәккәдән Хорасана гајыдан Азәр бир нечә ај бурада галыр. Һиндистан јүрүшүндән гајыдан Надир шаһ ордусу илә Исфаһана кәлир. Азәр бир мүддәт Надир шаһын сарајында јашамыш, онун мүстәһфиси (мүһафизәчиси) олмушдур. Азәр Әли Шаһ, Ибраһим Шаһ, Сүлејман Шаһ вә Исмајыл Шаһ заманында да мүһафизәчи вәзифәсиндә чалышмышды.

Азәр ашиганә ше'рләр јазмышдыр. 7 мин бејтлик диваны әлјазмасы һалындадыр. "Јусиф вә Зүлејха", "Мәснәвијә-Азәр", "Фәрагнамә" лирик поемаларыны, Сә'динин "Күлүстан" тәрзиндә "Кәнчинәтил-һәјат" дидактик әсәрини јазмышдыр. Мүасирләринин Азәр һаггында чохлу мараглы фикирләри вардыр. Өмрүнүн орталарында бир мүддәт Кашан вә Ширазда јашајыр. Азәр 1780-чи илдә 61 јашында Гумда вәфат етмишдир.

Азәр 1762-чи илдә мәшһур "Атәшкәдә" тәзкирәсини јазмышдыр. Тәзкирәдә 842 фарс-тачик вә Азәрбајчан шаиринин тәрчүмеји-һалы, онларын әсәрләриндән нүмунәләр верилмишдир. Азәр тәзкирәни он доггуз илә јазмыш вә бу мүддәтдә бир нечә дәфә Јахын Шәргә сәјаһәтә чыхмыш, бөјүк шәхсијјәтләрлә көрүшүб танышолмуш, өзүндән әввәл јаранмыш тәзкирәләри вә шаирләрин диванларыны, фәлсәфәјә, тарихә даир китабларыны охујуб өјрәнмиш, она лазым олан мәнбәләри топламышдыр.

Тәзкирәдә јүзә јазын Азәрбајчан шаиринин ады чәкилир вә јалныз фарс дилиндә олан ше'рләри верилир. "Атәшкәдә"нин 4 нүсхәси Азәрбајчан ЕА-нын Әлјазмалар Институтунда сахланылыр. Биринчи нүсхә Х.Б.Натәванын оғлу Меһдигулу хана, о бириси исә М.Ф.Ахундова мәхсусдур. "Атәшкәдә"нин дөврүн мәшһур хәттатлары тәрфиндән көчүрүлмүш әлјазма нүсхәләри дүнјанын бир сыра музеј вә китабханаларында сахланылыр.

Тәзкирәнин адынын "Атәшкәдә" гојулмасы гәдим азәрбајчанлыларын атәшпәрәстлији илә әлагәдардыр. Азәр шаирләрин одлу гәлбиндәки сирләри әсәрләриндә һифз етдијинә, горујуб сахладығына көрә белә адландырмышды. Бу од, одлар мәканы одлу көнүлләрин топландығы мүгәддәс јер, мәкан мә'насында ишләнмишдир.

Тәзкирәнин тәртиби һаггында Л.Б.Азәр белә јазыр: "Тарих китабларына мүрачиәт едиб шаирләрин анадан олдуғу илләри вә мәнсуб олдуглары јерләри тә'јин етдим. Һәр һансы бир өлкәнин вә шәһәрин шаирләри һаггындакы мә'луматын һәмин шаир үчүн

ајрылмыш сәһифәдә гәләмә алдығым шаирләрин адларыны чәкәркән кимининин әввәл вә кимининин сонра јашамасыны, кимин гәләмининин гүввәтли вә кимин зәиф олмасыны нәзәрдә тутмадым. Гәдимләри габаға салдым. Ораја дахил олан шаирләри әлифба сырасы илә вердим" (5).

Л.Б.Азәр тәзкирәнин фәсилләрининин башлығыны тәбиәт һадисәләри илә бағлы "Мангал", "Мәчмәрә" вә оддан, атәшдән төрәнән "Шө'лә", "Гығылчым", "Ишыг" вә с. сөзләрдән дүзәлтмишдир.

О, "Атәшкәдә"ни ики һиссәјә (мәчмәрәјә) бөлмүшдүр. Биринчи мәчмәрәдә (фәсилдә) гәдим шаирләр һаггында мә'лумат верилмишдир. Бу фәсил "Шө'лә", "Үч гығылчым" вә "Ишыг"а ајрылыр. "Шө'лә"дә әмир вә шаһзадә шаирләрин, "Үч гығылчым"да Иран, Туран вә Һиндистан шаирләрининин, "Ишыг" һиссәсиндә исә мүхтәлиф дијарлара мәнсуб олан шаирләрин тәрчүмеји-һалындан вә әсәрләриндән библиографик мә'лумат верилир.

Икинчи мәчмәрәдә (һиссәдә) Л.Б.Азәр мүасирләри олан шаирләр һаггында библиографик мә'лумат верир. Бурада әдибин өзү һаггында да мә'лумат вардыр.

"Әхтәр"ин биринчи "Шәрарә"си Азәрбајчан шаирләринә һәср едилмишдир. Л.Б.Азәр бурада Азәрбајчанын бүтүн әразисиндә јашајан шаирләрин һәјат вә јарадычылығындан мә'лумат верир.

Мәчмәрәнин "Шө'лә" адландырылан һиссәсиндә бир нечә азәрбајчанлы әмир вә шаһзадә шаирләрдән данышылмышдыр ки, бу һиссәдә верилән шаирләри бизә мә'лум олмајан сәбәб үзүндән Л.Б.Азәр һеч бир вилајәтә, әразијә аид етмәмишдир. Чох күман ки, һәмин әмир вә шаһзадә шаирләр мүхтәлиф јерләрдән кәләрәк пајтахтда јашадыгларындан Азәр онлары һеч бир јерә мәнсуб етмәк истәмәмишләр.

Мә'лумдур ки, әдибин јашадығы дөврдә Азәрбајчан Иран әразиси тәркибинә дахил олдуғундан, бурада Азәрбајчан Иран дөвләтинин әразиси кими тәгдим едилир.

Икинчи "Шәрарә" Хорасан шаирләринә, үчүнчү "Шәрарә" Тәбәристан (индики Мазандаран өлкәси), Чурчан вә с. өлкәләрин шаирләринә һәср едилмишдир. Бу һиссәдә Мә'судун Астарабаддан олмасы фикри ирәли сүрүлмүшдүр. Дөрдүнчү "Шәрарә" ики шуаја бөлүнүр. Биринчи шуа Ираг вә Әрәб, икинчи исә Ираг-Әчәм саһәсинин шаирләрин әһатә едир. Насир Хосров, Әләви Исфаһан, Низами исә Гум шаирләри сырасына дахил едилмишдир. Бешинчи "Шәрарә" фарс вилајәтинин шаирләри һаггындадыр. Бүтүн бунлардан сонра икинчи "Әхтәр" башланыр ки, бурада "Туранзәминә" дахил олан өлкәләрин шаирләри гејд олунур. Бу әхтәр үч шәрарәјә бөлүнүр. Биринчидә Бәлх әразиси вә она табе олан саһәләр, икинчидә Һиндистан (Деһли вә онун табелијиндә олан вилајәтләр) шаирләри, үчүнчүдә исә Кәшмир шаирләри верилмишдир.

Тәзкирәнин ("Фүруг") "ишыг" адландырылан һиссәсиндә мүхтәлиф дөврләрдә јашамыш Әзәмәт Сәмәргәнди, Ајинә Сәмәргәнди, Иффәти, Лаләхатун, Мүтрибә, Меһри Мәһсәти, Нурҹаһан Бәјимдән ибарәт гадын шаирләрдән мә'лумат верилир. Тәзкирә гурулуш ҹәһәтдән өзүндән әввәлки тәзкирәләрдән, о ҹүмләдән С.Б.Садигинин "Мәҹмәул-Хәввас" тәзкирәсиндән фәргләндији кими мәзмунҹа да онлара бәнзәмир. Өз мүндәриҹатына, тәртиби принсипинә көрә тәзкирәчиликлә (библиографик гајнагла) әдәбијјатшүнаслыг арасында бир көрпү тәшкил едир. Бурада тәкҹә шаирләр һаггында мә'лумат дејил, онлары јетишдирән иҹтимаи мүһит, анадан олдуглары вә јашадыглары шәһәрин ҹоғрафи мөвгеји вә иглими барәдә, ејни заманда өз дөврүнүн тарихи, әдәбијјаты һаггында да әһәмијјәтли мүлаһизәләр, шәрһләр верилмишдир (4).

Азәр варислик мәсәләсинә, ән'әнәјә, јә'ни өзүндән әввәлки әрәб вә фарс тәзкирәчиләринә ҹидди јанашмыш, Мәһәммәд Офинин "Лүбабил-Әлбаб" тәзкирәсинә иснад етмишдир. Лакин истифадә етдији мәнбәләрин адыны гејд едир, она библиографик иснадлар тәтбиг едир, верилән библиографик мә'луматлара өз мүнасибәтини дә ајдынлашдырыр. Бу ҹәһәт тәзкирәнин елми гијмәтини даһа да артырыр. Мүәллиф өзүндән әввәлки тәзкирәчиләрдән фәргли олараг Гәтран Тәбризинин мәһз Тәбризли олмасыны гејд едир. Буррадан көрүнүр ки, Л.Б. Азәр тәкзирәни тәртиб едәркән мәнбәләри көрмүш, она тәнгиди јанашмыш вә лазым кәлдикдә дүзәлиш етмишдир.

Тәзкирә јалныз шаирләр һаггында бибилографик гајнаглардан ибарәт олмајыб ејни заманда онун мүәллифинин тәрҹүмеји-һалы, елми-фәлсәфи көрүшләри, дөврүнүн ҹоғрафи вә мәдәни мүһити һаггында мүәјјән мә'лумат верир. Әсәр Л.Б.Азәрин мүасирләрини өјрәнмәк бахымындан мараг доғурур. "Атәшкәдә"дән бир даһа мә'лум олур ки, азәрбајҹанлылар һәлә гәдим заманлардан елм вә мәдәнијјәт аләминә көркәмли шәхсијјәтләр-шаир вә философлар вермиш, онларын әсәрләри Шәрг әдәбијјатынын инкишафында мүәјјән рол ојнамышдыр. Тәзкирә библиографик гајнаг кими Азәрбајҹан әдәби, фәлсәфи вә иҹтимаи фикир тарихини өјрәнмәк бахымындан да гијмәтлидир.

Ҹәсарәтлә демәк олар ки, һеч бир тәзкирә Шәрг халглары арасында белә кениш јајылмамышдыр. Әлјазма нүсхәләри сајсыз-һесабсыздыр. Тәкҹә һәмин әлјазмалары һаггында бөјүк елми изаһлы каталог јаратмаг олар.

Әсәрин тарихилик ҹәһәтдән гијмәтли нүсхәси Бакыда Шәрг әлјазмалары бөлкәсиндә вә Иран Сипәһсалар мәсҹидинин китабханасында сахланылыр. Тәзкирәнин автограф нүсхәси һәләлик елм аләминә мә'лум олмадығындан Сипәһсалардакы илк вә һәм дә ән гијмәтли нүсхә һесаб едилир. Тәзкирә үч дәфә Һиндистанда

бир дәфә Инкилтәрәдә вә ики дәфә Иранда чап едилмишдир. Мәтниндәки мүкәммәллик, дәгиглик ҹәһәтдән әсәрин Бомбеј чапы, Теһранда доктор Һәсән Садат Насири тәрәфиндән ишләниб һазырланмыш тәнгиди мәтни диггәтә лајигдир.

Тәзкирәнин өјрәнилмәси Азәрбајҹан вә Иранда јени әдәбијјатын тәшәкүл тарихинә аид бир сыра мәсәләләри әтрафлы ајдынлашдырмаг үчүн чох лазымдыр. Мүәллиф XVII-XVIII әср Азәрбајҹан әдәбијјат тарихи вә онун көркәмли нүмајәндәләри һаггында чох гијмәтли вә мараглы фактлар кәтирмиш, фикирләр ирәли сүрмүшдүр. Тарихи әлагәләрин, гаршылыглы тә'сир вә әдәби әлагәләрин өјрәнилмәси бахымындан да тәзкирәнин Азәрбајҹан дилиндә тәнгиди мәтнинин чап едилмәси хүсусилә елм вә маариф, тәблиғат үчүн дә әһәмијјәт кәсб едир. Тәзкирә Азәрбајҹан Елмләр Академијасы Әлјазмалар Институтунун әмәкдашлары тәрәфиндән Азәрбајҹан дилиндә чапа һазырдыр. Чохдандыр ки, нәшр олунмаг нөвбәсини көзләјир. Онун чап едилмәси хејирхаһ спонсорлардан асылы галыбдыр.

Тәзкирә һаггында илк мә'луматы онун мүасири Әбдүлваһаб Мусәви вермишдир. Л.Б.Азәрин әдәби-бәдии вә тәзкирәчилик фәалијјәтинә (һәјат вә јарадыҹылығына) диссертасија да јазылмыш вә мүдафиә олунмушдур (4).

XVII әсрдә тәзкирә Л.Б.Азәрин әсәриндә артыг биткинләшир, тәртиби методикасында јени форма вә мәзмун, елми үсуллар кәсб едир.

Әкәр XVII-XVIII әср тәзкирәләриндә шаирин әлјазма әсәрләринин олдуғуну билдирән диванын олмасы, һәҹми, тәзкирәләрин нүсхәләри, сајы вә һарада сахланмасы барәдә библиографик мә'лумат верилирсә, ше'рин һансы бәдии формада, һансы вәзндә јазылдығыны билдирән үнсүрләр библиографик тәсвирдә верилирсә, китаб чапынын мејдана кәлмәси илә тәсвирдә әсәрин адындан сонра онун һарада вә нечәнҹи илдә нәшр едилмәси, јахуд һансы дилә тәрҹүмә едилдији көстәрилир. Мәсәлән, Мир Әбулләтиф ибн Сејидисне'мәтуллаһ Гәзан Шуштәри, "Төһфәтүл-аләм". Һејдәрабад, 1841, 1877.

Мирзә Әбү Талиб Хан, Талибин Аврона өлкәләринә сәјаһәти. 1804. Кәлкүттә.

Тәсвирдә бир сыра үнсүрләр көрүнмәјә башлајыр.

Үчүнҹү тәзкирәчи Мирзә Әбү Талиб Хан Ә.В.Дағыстанлы Л.Б.Азәрдән ирәли кедә билмәмишдир. М.Ә.Тәрбијәт тәзкирәсиндә јазыр ки, **Мирзә Әбү Талиб Хан** һиҹри-гәмәри илә XVIII әср сөз усталарындандыр. Атасы Һаҹы Мәһәммәдбәјхан Тәбризи Надир Шаһ дөврүндә Исфаһандан Һиндистана кетмиш вә Мирзә Әбү Талиб Хан 1751-ҹи илдә Ләкнәһур шәһәриндә анадан олмуш вә орада боја-баша чатмышдыр. "Төһфәтүл-аләм" (Һејдәрабадда

1841, 1877-чи илләрдә чап едилмишдир) мүәллифи Мир Әбдүлләтиф ибн Әбү Талиб ибн Сејидне"мәтулла Гәзан Шуштәри Кәлкүттә онунла көрүшүб тәбинин зәнкинлијини вә сәрбәст јарадычылығыны тә'рифләмишдир. Бу мүәллиф Мирзә Әбү Талиб Хан һаггында дејир: "Әбү Талиб Хан јарадычылыға вә әдәбијјатшүнаслыға бөјүк һәвәс бәсләјир вә тарихчиликдә мисли-бәрабәри јох иди. О, күчлү һафизә саһиби олараг Хагани, Әнвәри кими шаирләрин чәтин ше'рләрини әзбәр билир вә изаһ едирди" (8).

Мирзә Әбү Талиб Хан 1791-чи илдә "Хүласәтүл-Әфкар" адлы бир тәзкирә тәртиб етмиш, орада нәзм, нәср, инша, рисалә, әруз, гафијә, мусиги, әхлаг, тарих, тибб вә саирә елм саһәләри һаггында библиографик мә'лумат вермишдир. О, 1800-чү илдән сонра сәјаһәтә чыхмыш, ики ил Парис вә Лондонда јашајараг "Талибин Авропа өлкәләринә сәјаһәти" китабыны јазмыш вә бу китабы 1804-чү илдә битирмишдир. Бу китаб Кәлкүттәдә чап едилмиш, онун франсыз вә инкилис дилләринә тәрчүмәси дә вардыр (4). Мирзә Әбү Талиб Ханын ше'р диваны да олмушдур.

Әбү Талиб Ханын һәјаты, бәдии вә ичтимаи јарадычылығы тәдгиг олунмамыш, тәзкирәси бу күн дә әлдә едилмәмишдир.

Әбү Талиб Хан Һиндистанын Мүршүдабад мәһәлләсиндә 1806-чы илдә вәфат етмишдир.

Бу әсрин тәзкирәләри фарс, түрк халглары тарихинин мүнтәхәбатыны вә тарихини јаратмаг саһәсиндә атылан илк бүнөврә дашлары, гајнаглары олмуш, мәһз сонракы әсрләрдә јаранан тәзкирәләр исә ајры-ајры халгларын әдәбијјат тарихинин јаранмасына, онларын јарадычылығы илә мараглананлара хидмәт етмишдир.

МӘНБӘЛӘР

1. Әлигулухан В.Д. Ријазүш-шүәра. Фотосурәт. ФС. 700-703. -750 с.
2. Белкирами Азәд Һүсејн. Хәзинеји-Амирә (Тәзкирә). -Коннур, 1900. -446 с.
3. Лүтфәли Бәј Азәр. Азәрбајчан Совет Енсиклопедијасы. VI ч-дә. Ч.6. -Б., 1982. -279 с.
4. Мәммәдова М. Лүтфәли Бәј Азәр Бәјдилинин һәјат вә јарадычылығы. Диссертасија (Азәрбајчан ЕА Әлјазмалар фонду. - Б., 1974. -156 с. (Диссертасија әсаслы китабханада сахланылыр).
5. Мәммәдова М. Орта әрсләр тәзкирәси // Елм вә һәјат, 1974. -N 12. с. 24-25.
6. Низами Чәлил. Көркәмли тәзкирәчи // "Елм" гәзети. -1991. -13 апрел.
7. Рзагулухан Һидајәт. Мәчмәул-Фүсәһа. 2 ч-дә. Ч.2. -Теһран, 1878. - 446 с.
8. Тәрбијәт М.Ә. Әбү Талиб Хан Тәбризи. Данишмәндани-Азәрбајчан. -Б., 1987. -с. 107-108.